

Milan Mesić

*Filozofski fakultet**Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

Primljeno: 22. 04. 1992.

PAD "ŽELJEZNE ZAVJESE" I IZGLEDI "EUROPSKE TVRĐAVE" perspektive europskih migracija Istok-Zapad

S A Ž E T A K

Autor prvo daje pregled glavnih poslijeratnih, eminentno političkih, migracijskih tokova iz Istočne u Zapadnu Europu. Pad "željezne zavjese" mnogim Istočnoeuroljanima osnažio je nadu da će konačno slobodno moći migrirati na Zapad, u potrazi za boljim životom. No istočnoeuropske granice otvorile su se u situaciji kad su razmjeri azilantskih i ilegalnih migracijskih tokova u zapadnoeuropskim imigracijskim zemljama postali zabrinjavajući, a u javnosti osnažila protumigrantska raspoloženja. Posljednje godine agonije "realnog socijalizma" obilježene su naglo rastućim vanjskim migracijama iz prostora Istočne Europe. Hoće li u neposrednoj budućnosti ovaj trend biti nastavljen ili čak ojačan? Masovni mediji prenose i često dramtiziraju različite prognoze političara i stručnjaka s brojnih skupova posvećenih ovom pitanju. Autor ide tragom, u međuvremenu započetih, temeljnih ekonomskih, socijalnih, demografskih i kulturoloških istraživanja i analiza, da bi se ustanovile pouzdanije pretpostavke o europskim migracijskim perspektivama. Utvrđuju osnovne karakteristike migracijske situacije u Zapadnoj Europi uoči društvenopolitičkih promjena na Istoku. Zatim sagledava, s različitih aspekata, istočnoeuropske migracijske potencijale u usporedbi sa zapadnoeuropskim imigracijskim potrebama. Na kraju iznosi neke prijedloge za reguliranje transeuropskih migracija. Za raspravu o budućim migracijama Istok-Zapad svakako je ključno golemo područje bivšega Sovjetskog Saveza, kojemu je stoga u članku posvećena posebna pažnja. Osim toga, naznačeni su migracijski izgledi Poljske, kao tradicionalno izrazito emigracijske zemlje, te Mađarske, kao primjera prostora s malim migracijskim potencijalima, no koji postaje imigracijski atraktivan, osobito kao tranzitna migracijska destinacija. U zaključku autor podržava stav većine stručnjaka da politika "zatvorenih granica" nije primjereno ni djelotvorno sredstvo, da bi se masovne migracije zaustavile, odnosno da nije realno graditi "Europsku tvrđavu". Umjesto toga predlažu se različite, parcijalne ili sustavne strategije smanjivanja ekonomsko-socijalne neravnoteže između Istoka i Zapada. Pri tome i stručnjaci i političari sve više dolaze do spoznaje da se migracijski tokovi ne mogu regulirati samo na određitu, nego ponajprije na izvorištu. U slučaju postsocijalističke Istočne Europe to znači da se moraju naći integralne strategije razvitka i modernizacije, kojima bi se dugoročno smanjili generatori barem "nepotrebnih migracija".

Uvod

U cijelom poslijeratnom vremenu, sve do pada "željezne zavjese" (simbolički srušio ju je nepoznati mađarski graničar koji je jednoga svibanjskog dana 1989. prvi presjekao žičanu prepreku na granici s Austrijom) Zapad je poticao migracije iz

Istočne Europe.¹ One su imale izrazito *politički* karakter, budući su realnosocijalistički režimi zatvorili granice svojih država i onemogućavali (praktički kriminalizirali) slobodnu cirkulaciju ljudi (i ideja) a onda i radne migracije. Migranti iz "lagera" lako su i masovno dobivali status političkih izbjeglica u zapadnom svijetu, neovisno o strogim i individualiziranim uvjetima utvrđenim u *Konvenciji Ujedinjenih naroda o statusu izbjeglica* (1951) i *Protokolu*(1967),² jer je to bio strateški interes Zapada u ideološkom i razvojnom nadmetanju s Istokom. Demokratski je svijet u tome djelotvorno demonstrirao principe slobode naspram rigidnog totalitarizma, dobivajući istovremeno najčešće vrlo kvalificiranu radnu snagu, stručnjake i vrhunske intelektualce. Na put bez povratka lakše su se odlučivali agilni i kreativni ljudi, u kojih migracijski motivi ne bijahu uvijek isključivo politički, ali svi bijahu spremni i prinuđeni (osim izuzetnih pojedinaca) na brzu integraciju u imigracijskim društvima.

Za mnoge je nezadovoljnike iza "željezne zavjese", i političke i ekonomske, bijeg na idealizirani Zapad raširenih ruku, ostao neispunjen životni plan, ili samo san koji im je ipak pružao neku nadu. Nakon što je međutim sa slomom svjetskoga realnosocijalističkog poretka put na Zapad konačno otvoren, sve više potencijalnih istočnoeuropskih migranata odjednom se suočavaju sa sve većim preprekama na drugom kraju neizvjesnog puta.

Jesu li već ustanovljene barijere u zapadnoeuropskim zemljama dovoljne da zadrže očekivane bujice "Istočnjaka" u potrazi za radom i boljim životom? Hoće li se one morati i dalje učvršćivati da bi se za imigrante stvorila neprobojna "Europska tvrđava" - ili se novi migracijski tokovi mogu regulirati tako da budu prihvatljivi za oba europska svijeta? Mogu li se uopće provesti nužne privredne reforme u postsocijalističkoj Istočnoj Europi ukoliko se ne otvori "sigurnosni ventil" u masovnim migracijama za dramatično rastuću nezaposlenost? To su ključna i još uvijek neriješena pitanja, kojim se ovaj rad bavi samo u problemskim naznakama.

1 Opći pojam Istočne Europe upotrebljavamo ovdje u političkom smislu, označujući sve bivše socijalističke zemlje u Europi. Geografski on uključuje, uz istočnoeuropske, i srednjoistočne i jugoistočne države. Slično vrijedi i za termin Zapadne Europe, koji obuhvaća i sjeverozapadnu, središnju i jugozapadnu Europu. Pojam Zapada odnosi se još i na anglosaksonske zemlje novoga svijeta. Kad je riječ o vanjskim migracijama, socijalistička Jugoslavija još je ranih šezdesetih otvorila svoje granice i otad su njezini migracijski tokovi bez obzira na politički sistem, slični južnoeuropskim. U recentno doba strani društveni analitičari i glade migracija prostor bivše Jugoslavije (ponovo) smještaju u istočnoeuropski kompleks (17:5).

2 Konvencija Ujedinjenih naroda glede statusa izbjeglica (the UN Convention Relating to the Status of Refugee) prihvaćena 1951. izvorno se odnosila samo na europske "raseljene osobe" (displaced persons), koji su se nakon Drugoga svjetskog rata našli izvan svojih domovina. Vremensko i geografsko ograničenje skinuto je tek posebnim *Protokolom* koji je stupio na snagu 1967. Neovisno o Konvenciji u doba "hladnog rata" prvo SAD, a kasnije i druge zapadne zemlje prilagodile su svoje pravne i administrativne instrumente gotovo automatskom priznavanju statusa izbjeglica, ilegalnim emigrantima iz Istočne Europe.

U dobrom dijelu zapadnoeuropske javnosti stvorena je upravo migrantofobija naspram mogućih nekontroliranih provala migracija s Istoka. Pri tome se pojavljuju predodžbe nezadrživih masovnih ilegalnih prijelaza meksičko-američke granice, usprkos strogom oružanom nadzoru i upotrebi modernih elektonskih sredstava u kontroli granica. Za Zapadnoeuroljane, još su izražajnije netom promakle slike s televizijskih ekrana o ljudima iz natrpanih vlakova, koji su iz bivše Istočne Njemačke, po svaku cijenu, nastojali doći do Zapadne Njemačke. Ili slike "ljudi iz čamaca" u Jadranskom moru (proljeće 1990), na putu iz Albanije u Italiju.

Masovni mediji prenose i često dramtiziraju različite prognoze političara ili stručnjaka s njihovih skupova. Tako je, primjerice, početkom 1991. na sastanku europskih ministara unutrašnjih poslova, francuski ministar Joxe predvidio da će se između sedam i petnaest milijuna Istočnoeuroljana pokrenuti na Zapad do kraja stoljeća (21:4-5). Krajem iste godine tadašnji ministar unutrašnjih poslova raspadajućeg Sovjetskog Saveza iznio je projekciju o mogućih četiri do pet milijuna sovjetskih vanjskih migranata s duljim ili kraćim zadržavanjem u inozemstvu, ali nije naveo rok do kada će se to zbiti (26:14). Drugi izvori podižu procjenu do šest milijuna iz istog prostora, no pojavili su se i kritičari koji takva očekivanja smatraju pretjeranima.

Predviđanja stručnjaka o migracijskim tokovima Istok-Zapad, i osobito o vanjskim migracijama s prostora bivšeg Sovjetskog Saveza, vrlo su različita, od vrlo umjerenih do gotovo apokaliptičnih. Među prve spada Van de Kaa, koji je procijenio ukupnu godišnju neto imigraciju iz Istočne Europe (bez područja bivše Jugoslavije) u zemlje EZ-a i EFTA u rasponu od 75.000 do 250.000. Ovome je dodao posebne godišnje kontingente od oko 200.000 etničkih Nijemaca koji će se ponovo naseljavati u Njemačkoj (14:29). J. Salt utvrdio je da su se prve prognoze o razmjerima "sovjetske" emigracije samo za razdoblje od 1991-1993 kretale između tri do dvadeset milijuna (22).

U međuvremenu započela su temeljnija ekonomska, socijalna, demografska i kulturološka istraživanja i analize, koje bi trebale ustanoviti pouzdanije pretpostavke o europskim migracijskim perspektivama i koje koncipiraju nove migracijske strategije kako na Zapadu tako i na Istoku. Prve rezultate iznose stručnjaci na mnogim na međunarodnim skupovima posvećenim migracijama, skupovima koji su posljednjih godina bili gotovo zamrli. Jedna takva konferencija, na referate koje se ovdje uvelike oslanjamo, održana je u Beču od 5. do 7. ožujka 1992. pod nazivom.³

3 Međunarodnu konferenciju "Mass Migration in Europe, Implications in East and West" zajedno su organizirala tri ugledna instituta: The Institute for Advanced Studies, Beč, The International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg (Austrija) i The Institute for Future Studies, Stockholm. Konferencija je okupila oko 200 sudionika, mahom iz Zapadne i Istočne Europe, zatim SAD, Kanade, Australije i drugih zemalja. Uz istaknute znanstvenike na interdisciplinarnom području migracijskih studija ovdje su se našli i političari, poslovni ljudi, pisci i novinari koji se bave ovom problematikom.

Prvo ćemo se osvrnuti na europske migracijske tokove Istok- Zapad od Drugoga svjetskog rata do demontiranja "željezne zavjese", koji su inače manje poznati, a svakako su jedan od čimbenika koji određuju buduća migracijska kretanja u istom smjeru. Zatim ćemo utvrditi osnovne karakteristike migracijske situacije u Zapadnoj Europi uoči društvenopolitičkih promjena na Istoku, a potom razmotriti, s različitih aspekata, istočnoeuropske migracijske potencijale, zapadnoeuropske imigracijske potrebe i na kraju iznijeti neke prijedloge za reguliranje migracija Istok-Zapad.

Suvremena istočnoeuropska emigracija

Unatoč svim ograničenjima i teškoćama pri prijelazu granice, osobito u smjeru zapada, istočnoeuropski vanjskomigracijski tokovi nisu poslije rata nikada prekinuti, a u prilikama zaoštrenih društvenopolitičkih kriza u pojedinim zemljama dolazilo je do povremenih migracijskih erupcija (Mađarska 1956, Češko-Slovačka 1968, Poljska 1981, DDR 1989).

H. Fasmann i R. Munz procijenili su ukupnu emigraciju iz Istočne Europe (u koju su uključili i bivšu Jugoslaviju) i SSSR-a⁴ u razdoblju 1950-1990/91 na 11 milijuna (9:1). Najveći migracijski kontingent dala je DDR (4.4 mil.), zatim Poljska (2.1) i Jugoslavija (više od 1 mil.). Slijede Bugarska (630.000) i Rumunjska (460.000). Za otprilike 70% svih tih migranata, među kojima većina etnički Nijemci (*Aussiedler*), zemlja destinacije bila je Savezna Republika Njemačka. Turska je primila preko milijun etničkih Turaka iz Bugarske i Jugoslavije, a Izrael pol milijuna Židova.

Sličnu računnicu za centralno-istočne zemlje (u koje ne ulaze SSSR i Jugoslavija) napravio je Chesnais. On govori o migracijskom poslijeratnom odljevu od oko 10 milijuna, odnosno o gubitku od oko 10% stanovništva toga područja. Prosjek, međutim, prikrija veliku razliku između same Istočne Njemačke iz koje je emigrirao gotovo svaki četvrti njezin građanin (23%), te ostalih pet država (Poljske, Bugarske, Rumunjske, Češko-Slovačke i Mađarske), koje su zajedno ostale bez svakoga dvadesetog svog državljana (7).

Nakon naseljavanja milijuna u ratu raseljenih osoba, te masovne repatrijacije skupina njemačkih nacionalnih manjina, migracijski su kontingenti iz Istočne Europe u vrijeme hladnog rata marginalni. I dalje je, doduše, bilo bjegova, pojedinačnih ili u manjim skupinama, posebice iz Istočne Njemačke u Zapadni Ber-

4 Kad je riječ o "novoj migraciji" (od kraja 19. stoljeća) iz prostora carske Rusije, treba imati na umu, kako upozorava Malačić, da je njezin zapadni tok uglavnom dosegao liniju između Finskog zaljeva i Crnog mora. Ljudi istočnije od ove linije tradicionalno su migrirali u suprotnom smjeru, uglavnom naseljavajući Sibir (19:3).

lin do izgradnje zida 1961. Prva masovna provala migranata nakon Drugog svjetskog rata zbila se nakon mađarskog ustanka 1956, kada je oko 200.000 Mađara izbjeglo iz zemlje na putu za SAD, Kanadu, Veliku Britaniju, Zapadnu Njemačku, Švicarsku, Francusku. Radilo se o tipičnom istočnoeuropskom migracijskom kontingentu, relativno obrazovanijih i kvalificiranijih ljudi (8:5). U odnosu na njihovo učešće u ukupnoj populaciji najviše je emigriralo inženjera (10.6% od svih inženjera u zemlji), zatim drugih tehničkih struka (6.8%), liječnika (4.9%) i kvalificiranih manualnih radnika (4.2%, odnosno 35.500) (27:11). Manji je migracijski val došao iz Češko-Slovačke, nakon "Praškog proljeća" 1968, kada je emigriralo nekoliko desetaka tisuća građana ove zemlje.

Od ranih sedamdesetih do prve polovine 80-ih ukupni godišnji odljev iz država Varšavskog pakta dostizao je oko 100.000 na godinu. Sredinom prošlog desetljeća migracijski valovi s Istoka počinju snažiti, a zatim dobivaju akcelerirajuću snagu zbog zaoštavanja društveno-ekonomske krize realnog socijalizma. Tradicionalno emigracijska Poljska bila je njezin pravi indikator, povećavajući svoj godišnji migracijski kontingent u SR Njemačku, kao glavnu zemlju primitka, od oko 40.000 u 1983. na više od 260.000 u 1989 (15:1). U drugoj polovini osamdesetih povećavao se i broj migranata, često kao tražilaca azila iz Rumunjske, Mađarske i Jugoslavije. Naj snažniji migracijski val s Istoka došao je s vrhuncom krize 1989, nakon čega su se realsocijalističke političke strukture konačno počele slamati. U toj je godini oko 1.3 milijuna ljudi prešlo na Zapad. Među njima najviše je bilo etničkih Njemaca, blizu 720.000, od kojih 345.000 iz DDR-a, a ostali bijahu iz Poljske i drugih istočnoeuropskih država.

Zapadnoeuropska migracijska situacija

Godine 1973/4 označile su preokret u migracijskim strategijama zapadnoeuropskih zemalja primitka strane radne snage. Zbog ekonomskih i socijalnih razloga njihove su vlade odlučile zaustaviti slobodno masovno regrutiranje radnika-migranata. Nije se ipak radilo o potpunom zatvaranju granica za tržišta radne snage, a uskoro će se pokazati i dalekosežne posljedice, kako za imigracijska i emigracijska društva tako i same migrante, posljedice s kojima kreatori migracijske politike nisu računali.

Zabrana ulaska na europska tržišta rada odnosila se na nekvalificiranu i polukvalificiranu radnu snagu, ali je nastavljen pa i pojačan dotok stručnjaka, osobito deficitarnih struka i specijalizacija. Multinacionalne kompanije zadržale su svoje kanale zapošljavanja i uvoza potrebnih namještenika (12:1). Za veliku većinu migranata nova je situacija uvelike uzdrimala miš o (skorom) povratku i potakla spajanje obitelji u zemlji imigracije. Stoga je samo nakratko u nekim zemljama primitka (kao u Njemačkoj ili Švicarskoj, na primjer) došlo do nega-

tivne neto migracije. Već u drugoj polovini sedamdesetih migracijski saldo opet počinje rasti u pozitivnom smjeru, uz povremene oscilacije (10:4).

Novo europske imigracijske politike od sredine sedamdesetih počivale su na pretpostavci *da je kontrola moguća*, ali će doživjeti neuspjeh zbog različitih razloga što ih je Grete Brochmann sintetizirala u nekoliko točaka, koje prenosi-mo u skraćenom obliku. Prvo, temeljna pretpostavka o *privremenom* karakteru europskih migracija pokazala se pogrešnom. Imigracijske su zajednice nastavile rasti i nakon "zaustavljanja imigracije" zahvaljujući ponajprije spajanju obitelji i vlastitoj reprodukciji, mada Drugo, zatečeni migranti mogli su, nakon uvođenja imigracijskih restrikcija, napustiti zemlje primitka samo uz rizik da se više neće moći vratiti, što je za većinu bilo neprihvatljivo. Treće, čini se da je *vrsta imigracije* koja dominira u nekoj zemlji u stanovitoj mjeri funkcija politika koje pro-vode vlasti. Ukoliko je u mogućnosti potencijalni migrant (migrantica) pokušat će odabrati najlakši put ulaska. Lekcija koju je Europa dobila ogleđa se u činjenici da je ukupni broj imigranata znatno porastao, da se socijalni sastav imigrantskih zajednica promijenio u korist članova obitelji izvornih migranata, tražilaca azila i neodređene grupe "ilegalaca", velike, ali teško točno procjenjive po brojnosti. Pokazalo se da su različite struje migranata povezane, te da međusobno djeluju na akcije i kretanja. *Kontrola ulaska radnih migranata* na jedna vrata, usmjerila je dotok tražilaca azila na druga preostala *legalna* vrata (4:8-9).

Kako je ulazak onih koji su tražili azil ipak ograničen, a pritisak poten-cijalnih migranata sve veći, to se kao nadomjestak za legalne migracije proširuju *tajni imigracijski kanali* koji vode na "podzemna" tržišta rada. Ilegalni radnici podrazumijevaju ilegalne poslodavce u sektorima "skriveno privrede" i stoga je nedjelotvorna svaka *službena kontrola* migracijskih tokova, dok postoji struk-turalna potreba na tržištu rada i interes pojedinih sekcija kapitala za jeftinom i obespravljenom radnom snagom. "Crno tržište rada" posljednjih se desetljeća širi u mnogim zemljama EEZ-a. U nekim slučajevima ilegalna imigracija impli-cira transfer kapitala iz formalnog u neformalni sektor privrede (4:10). Čini se da je neformalna ekonomija osobito dinamična u tradicionalnim emigracijskim južnoeuropskim zemljama, koje su postale privlačna (barem privremeno) odre-dišta za migrante iz udaljenih prostora siromašnoga Trećeg svijeta. Ograničene mogućnosti ulaska na atraktivnija europska odredišta preusmjerili su dio migra-cijskih tokova na ova tržišta rada.

Migracijski se tokovi tako nastavljaju zahvaljujući postojanju velikih mi-grantskih zajednica u imigracijskim društvima, koje stvaraju raznolike *mreže* za međusobnu pomoć i prihvata novih migranata, svojih zemljaka. One su i prije, neposredno ili posredno usmjeravale migracijske struje iz zemalja koje su slale migranate, no u situaciji "zatvorenih granica", migrantske obiteljske, prijateljske i poznaničke mreže, po svemu sudeći, dobivaju pravu ulogu promotora migracija. Stoga potražnja za radnom snagom i formalni kanali njezina regrutiranja nisu

nužni da bi se potencijalni migrant ili migrantica pokrenuli prema odredištu. Migranti se oslanjaju ne samo na *formalne* poticaje tržišta rada nego i na *neformalne* informacije i pomoć svojih rođaka i poznanika na mogućim odredištima, a ne ponašaju se kao "atomističke muhe" (kako reče Robin Cohen). Ispitivanja u Italiji pokazala su da je oko 90% migranata prije odlaska računalo na informacije koje su se odnosile na radne mogućnosti i tip prihvata u okolini u koju su dolazili (2:3-4). Zato će se tamo gdje postoje snažne migrantske zajednice sa svojim mrežama, sada kao ključnim elementom u "paketu privlačnih faktora", migracijski tokovi lakše nastaviti, nego u zemljama gdje ne postoje takve mreže.

Već smo istakli da je traženje azila postalo glavni legalni kanal ulaska migranata u države EEZ-a i druge industrijalizirane zemlje Europe. S ekonomskom krizom i naraslim socijalnim sukobima u Trećem svijetu, a zatim u Istočnoj Europi, kontingenti azilanata brzo su rasli. Tako je 1983. u Europi registrirano 67.000 zahtjeva za azilom, a 1991. više od pol milijuna. U tom je razdoblju u 18 europskih zemalja, koje su izvijestile Visoko zastupstvo Ujedinjenih naroda za izbjeglice (*UN High Commissioner for Refugees*), stiglo preko 2.2 milijuna aplikacija. Najviše ih je prihvatila sama SR Njemačka, Ustav (1949) koje, za razliku od drugih, eksplicitno priznaje pravo stranaca na dobivanje azila kad im je potrebna zaštita. (U posljednje vrijeme, pod pritiskom javnosti, unatoč neizmijenjenoj liberalnoj ustavnoj proviziji, Njemačka je zaoštrila svoju azilantsku politiku.) U primanju tražilaca azila slijede Francuska, Velika Britanija, Švedska i Austrija, ali su zadnjih godina i neke druge europske zemlje, uključujući i istočnoeuropske, iskusile nagli skok u broju zahtjeva za azilom (12:5-7).

Velika većina tražilaca na kraju ne dobiva status azilanata, jer se ocjenjuje da se radi o *ekonomskim* migrantima, mada su razlike između potonjih i *političkih* migranata u novije vrijeme često vrlo nejasne, a upravo *politički* generatori međunarodnih migracija postali prevladavajući. No 4 od 5 odbijenih, na ovaj ili onaj način ostaje na odredištu (23). Tako sada većinu ilegalnog imigracijskog tijela sačinjavaju oni koji su legalno ušli, ali kao (tobožnji) aspiranti na azil (22).

Počevši od 1987. naglo se povećava proporcija Istočnoeuroljana među tražiocima azila. Između 1983 i 1986 oni su činili jednu četvrtinu, 1988 i 1989 njihov je udio desegao 40%, samo nešto manje od udjela azilanata sa Srednjeg Istoka. Odnosno, njihov je broj 1983. iznosio tek 19.000 da bi 1989. narastao na 128.000, dočim se 1990. očekivalo slijedećih 150.000. Od početka osamdesetih Poljska je bila glavna europska zemlja iz koje su potjecali azilanti. S političkim promjenama u toj zemlji, i broj poljskih državljana koji traže azil uvelike je smanjen, mada je još uvijek iznenađujuće relativno velik (prema djelomičnim podacima za 1990. oko 15.000). U međuvremenu neke su zapadnoeuropske vlade objavile promjenu svoje migracijske politike prema zemljama Europskog Istoka koje su ustanovile demokratske režime. Tako je, primjerice, Francuska dala na znanje

da se građani iz Češko-Slovačke, Mađarske i Poljske više ne mogu kvalificirati za azil. Posljednjih godina, međutim, Jugoistočna Europa, gdje su političke promijene sporije i tegobnije, postala je značajnim izvoristom političkih migranata i azilantata. Iz Rumunjske i prostora bivše Jugoslavije proporcija azilantskih zahtjeva u europskim odredištima, popela se od 20% u 1983 na 57% u 1989, a djelomični podaci sugeriraju daljnji skok 1991. na 75%, pri čemu na rumunjske građane otpada preko 50% svih europskih tražilaca azila. Radikalno raste broj bugarskih aplikantata od 1989. i albanskih od 1991 (12:12).

Ukratko "politika obustave migracija" skrenula je migracijske struje od radnih migracija, putom slobodne tržišne regulacije ponude i potražnje, ka ulascima preko složenih i dugotrajnih procedura traženja azila, zatim preko neformalnih imigrantskih mreža i ilegalnih kanala. Kad je riječ o azilantima to je za zemlje primitka i najskuplji način imigracije, što je u javnosti jačalo protumigrantska raspoloženja, pa i ksenofobije, koja počivaju na uvjerenju da migranti dolaze "iskoristiti našu državu blagostanja". Zapravo su se na kušnji našli sami principi i norme "welfare state" One se krše ako se iz njih isključuju migranti, ne samo veće pristigli, nego i oni na granici. Njihova dosljedna primjena, pak, na sve migrante, mogla bi zbog visoke cijene, ugroziti sustav blagostanja za sve građane, koji ionako teško prihvaćaju nove terete za one koji se borili za postignuća "društva blagostanja" (4:15).

Istočnoeuropske granice otvorile su se u situaciji, dakle, kada su razmjeri azilantskih i ilegalnih migracijskih tokova u mnogim zapadnoeuropskim imigrantskim zemljama postali zabrinjavajući, a u javnosti osnažila protumigrantska raspoloženja.

Budući izgledi migracija Istok - Zapad

Između Zapadne i Istočne Europe ustanovljene su duboke demografske i osobito ekonomsko-socijalne neravnoteže. Njihova analiza otkriva nam *potisno-privlačne faktore* koji određuju realne potencijale europskih migracija Istok - Zapad. U grubim crtama naznačit ćemo prvo demografske, a potom ekonomsko-socijalne pretpostavke migracija.

Statistike pokazuju da je stopa fertiliteta za cijelo područje Zapadne Europe (u širem određenju u kojem ga ovdje označujemo), znatno ispod razine reprodukcije⁵, te će vjerojatno trajno postojati potreba za migrantskom radnom sna-

5 Zanimljivo je primijetiti da sličnu nisku stopu fertiliteta ima Francuska i Velika Britanija, mada je prva već duže vrijeme poduzimala različite mjere za povećanje broja djece, a druga nije činila ništa zanemarujući populacijsku politiku.

gom. Fertilitet u Istočnoj Europi nešto je viši, ali je jedino Rumunjska i možda Letonija imaju iznad reproduktivne stope. Porast populacije u radnoj dobi bit će, dakle, vrlo umjeren, a neke zemlje ovog područja neće ga gotovo ni imati (Mađarska, Bugarska). Ipak, kontingent mladih ljudi od 15 do 25 godina povećat će se u razdoblju 1990-2000 u Zajednici nezavisnih država za 5.653.000, u Poljskoj za 1.280.000, te u Rumunjskoj za 790.000 (7). Unatoč tome, zbog ekonomskog zaostajanja i privlačnosti Zapadne Europe moguć je, barem kratkoročno, odljev dijela stanovništva. Daleko snažniji demografski potencijali leže, međutim, na južnim obalama Mediterana i oni će, po mišljenju demografa, vršiti dugoročniji pritisak na Europu (17).

Raspoloživi podaci, zbog dosad različitih ekonomskih sustava, omogućuju samo uvjetne usporedbe u razvijenosti između Europskog zapada i Europskog istoka. Stoga su moguće i vrlo različita izračunavanja ekonomske neravnoteže. Poljski demograf, emigrant u Kanadi, K. Krotky, procjenjuje da ekonomsko blagostanje na Istoku ne doseže puno više od jedne desetine zapadnoeuropskoga, mada usporedba kupovne moći uvelike može smanjiti ovaj jaz (17:10). Chesnais utvrđuje da je produktivnost u prosjeku na Istoku tri puta manja, a takova je i kupovna moć (7). Pri tome je i neto društveni proizvod nastavio opadati 1990: u Bugarskoj 13.6%, u Češko-Slovačkoj 3.1%, Poljskoj 13%, Rumunjskoj 10.5%, te ukupni društveni proizvod Mađarske za 5%. Ovaj negativni trend nastavljen je u većini istočnoeuropskih zemalja i 1991, s izuzetkom Poljske koja je zabilježila rast od 2% (20).

Prijelaz iz centralno-planske privrede u tržišnu već je dosad imao za posljedicu sve veću nezaposlenost koja će, po svemu sudeći, i dalje dramatično rasti. Restrukturiranje privrede u Zapadnoj Europi, neusporedivo manje radikalno nego u Istočnoj, donijelo je, barem kratkoročno, rast nezaposlenosti i socijalne tenzije (i osobito ksenofobiju prema strancima). Stoga je teško predvidjeti moguće socijalne posljedice koje mogu proizići iz naglog skoka u visoku nezaposlenost i nesigurnost u istočnoeuropskim društvima. To može dovesti do sudara naraslih aspiracija donjih slojeva društva, koji su u "demokratskim revolucijama" otkazali "prešutnu podršku" vladajućim socijalističkim elitama, pouzdajući se u obećanja građanske političke opozicije o boljem životu nakon rušenja socijalizma. Prema nekim procjenama nezaposlenost bi mogla doseći 12 milijuna (ili gotovo 21% radne populacije) u Centralnoj i Istočnoj Europi, te 30 do 40 milijuna u Zajednici Nezavisnih Država (ZND) - do 1994 (11:8). Dalje, "vjerojatno je da će ekonomske promjene koje se zbivaju u bivšim komunističkim zemljama imati učinak smanjenja ženske i poljoprivredne zaposlenosti. To su dva područja gdje se, zbog različitih razloga, teži koncentraciji niske produktivnosti" (10:13). Na kraju, procesi reprivatizacije nacionalnog bogatstva, koji ionako teku sporo (kako zbog objektivnih razloga, ali i interesa novih vladajućih struktura da zadrže poluge političke kontrole nad privredom), određeni su ne samo poduzetničkim natjecanjem, nego i novoustanovljenim odnosima političke moći. Krhke demokratske političke strukture, nerazvijena građanska svijest, nejakim sindikati, teško mogu civilno i socijalno produktivno regulirati "vučju" borbu za rijetke resurse (kao i prestižne položaje u društvu) - zbog čega mnogi ekonomski i po-

litički gubitnici, među kojima će biti i mnogi stručnjaci, rezultat neće prihvatiti kao legitiman. Barem dio njih svoju će vrijednost pokušati potvrditi u migracijama.

Ekonomski poticaji, bilo potisni, bilo privlačni, snažno će, dakle, djelovati u razdoblju koje je pred nama na nastavak i snaženje migracija Istok-Zapad. Ništa slabiji nisu ni socijalno-politički razlozi.

U političkim borbama protiv "socijalističkog" poretka nacionalizam se javio kao najšira mobilizirajuća idejna snaga anti-komunizma. Mogao je biti djelotvoran, jer socijalizam nije konačno riješio nacionalno pitanje kako je najavljivao, nego ga je ideološki delegitimirao i potisnuo u dublje sfere kulture i kolektivnih frustracija. Istovremeno, partijski nametnuti projekti "sovjetskog naroda", "socijalističke nacije", te u specifičnom vidu jugoslavenskog "bratstva i jedinstva", prikrivali su stvarnu hegemoniju većinskog "državotvornog" naroda nad drugim narodima, odnosno manjinama. Rušeći totalitarističku socijalističku državu nacionalistički pokreti objektivno su revitalizirali civilnu sferu društva. No kada postanu državotvorni i k tome dominantni, tendiraju homogenizaciji nacije i time ponovnom gušenju civilnoga društva. Stoga ostaje još otvoreno pitanje socijalno-političke konsolidacije demokratskih preobražaja na Istoku. Višestranački politički sustavi, osobito uz slabu opoziciju i opstojanje dominantnog državnog vlasništva u privredi, pokazali su se neophodnim, ali nikako dovoljnim uvjetom demokracije i pravne države, što otvara mogućnosti novih socijalnih tenzija i sukoba, a time i politički motiviranih migracija.

Može se očekivati nastavak jakih struja etničkih migracija, kad je riječ o zapadnim odredištima prije svega etničkih Nijemaca. Sve su glasnija i pitanja o položaju drugih manjina u starim i novim istočnoeuropskim državama. Stvaranje samostalnih država na prostorima Sovjetskog Saveza i Jugoslavije popraćeno je teškim sukobima, pa i ratovima koji su proizveli stotine tisuća unutrašnjih i vanjskih izbjeglica.⁶

Radi se o tektonskim socijalnim promjenama koje još nisu dovršene, a među posljedicama očekivati je i dugoročne migracije.

Ne bi se smjelo zaboraviti ni na već započete ekološke migracije. Ideološki zaslijepljena razvojna politika pod geslom "stići i prestići Ameriku" dovela je do

⁶ Iz svoje sadašnje perspektive, krećući se prema višem stupnju ekonomske i političke integracije, Europa (Zapadna) ima velikih poteškoća u razumijevanju postsocijalističkih nacionalnih ili nacionalističkih pokreta. U njima Europa prepoznaje svoja nedavna tragična iskustva iz Drugoga svjetskog rata i stoga je u njima ponajprije vidjela retrogradne fenomene koji mogu dovesti do nekontroliranih društvenih sukoba i proizvesti masovne političke migracije. Tek postupno Europa će razlikovati različite i proturječne tendencije na Istoku, te lučiti oslobodilačke pokrete od nacionalističkih ekspanzionističkih agresija. Polako će priznavati legitimnost nacionalnog samoopredjeljenja (prvo na baltičkom, a zatim jugoslavenskom prostoru) i historijski okašnjelo stvaranje nacija-država. Pokazalo se, uz cijenu velikih žrtava, da je odricanje prava na nacionalni suverenitet onim istočnoeuropskim narodima koji to žele, vodilo još većim sukobima i snažnijim valovima izbjeglica (kao u slučaju Hrvatske).

strahovite devastacije okoline na velikim područjima socijalističkog Istoka, što tek sada izlazi pred oči javnosti. Tako je nedavno objavljeno da će se oko 200.000 ljudi morati evakuirati do 1992. zbog poljedica Černobilske nesreće, iz kontaminiranih zona u Ukrajini, Bjelorusiji i Rusiji.⁷

Čini se da je nepovratno uništena prirodna ravnoteža u okolini Aralskog mora koje nestaje, kao i na golemim šumskim prostranstvima Istočne Europe.

Migracijska perspektiva nekih ključnih istočnoeuropskih prostora

Golemo područje bivšega Sovjetskog Saveza, ako se računa i samo europski dio, svakako je ključno za raspravu o budućim europskim migracijama Istok-Zapad. Poljska je, pak, tradicionalno najsnažnija istočnoeuropska zemlja slanja migranata. Uz njih ćemo ovdje naznačiti i migracijsku perspektivu Mađarske, kao primjer zemlje s malim migracijskim potencijalima, no koja postaje imigracijski atraktivna, osobito kao tranzitna migracijska destinacija. Za druge zemlje ne raspolazemo osnovnim podacima.

Do sedamdesetih godina, zbog vrlo rigidne kontrole kretanja sovjetskih građana, emigracijski je odljev vrlo mali, čak manji od priljeva. Zatim se migracijski kontingent godišnje kretao od 10.000 do 15.000, sa skokovima u pojedinim godinama na 30-45 tisuća. Osamdesetih emigracija se ponovno smanjuje. Ukupni odljev u razdoblju 1971-81 odnosi se poglavito na etničke Nijemce, Židove i Armence. Veliki skok zbio se 1988, kada je omogućena praktički slobodna emigracija Židova, Nijemaca i Grka iz bivšeg SSSR-a, a liberalizirana su i privatna putovanja (pa će se sovjetski građani pojaviti kao migranti-preprodavači u centralnoistočnim zemljama, slijedeći svoje poljske prethodnike). U toj je godini 108.000 sovjetskih građana napustilo SSSR, da bi se u slijedećoj njihov broj udvostručio (235.000) i 1990. ponovo gotovo podvostručio (452.000). Odredište relativno najvećeg dijela migranata bio je Izrael (45%), odmah zatim Njemačka (42%). Historijski gledajući radi se, kako navode A. Višnjevsij i Ž. Zajončkovskaja na čiji se rad oslanjamo, o "trećoj emigraciji", koja ima karakter etničkih migracija, pojačanih vanjskim poticajima (26:2-3).

Ovaj tip migracija, u kojemu će ponajprije sudjelovati manjine nezadovoljne svojim položajem u novim državama, nastavit će se i u neposrednoj budućnosti, ali u širem sklopu "četvrte emigracije". Navedeni autori procjenjuju da nacionalne manjine, čiji se članovi mogu smatrati potencijalnim iseljenicima, privučeni već postojećim migrantskim zajednicama istoga etničkog porijekla u

7 Među ostalima raseljena je i mala češka zajednica iz dva ukrajinska sela, čijim je članovima međudržavnim ugovorom 1991. omogućena repatrijacija u Češko-Slovačku (5).

inozemstvu broje oko 8 milijuna ljudi. Najbroniji među njima, prema popisu iz 1989. jesu Nijemci (2.039.000), Židovi (1.378.000) i Poljaci (1.126.000). Početkom 1992. ove tri grupe, kad se oduzmu oni koji su u međuvremenu emigrirali, ukupno broje oko 4 milijuna. Ostalo su manje etničke zajednice. Za svaku od njih nasuprot razlozima za emigraciju djeluju i jači ili slabiji čimbenici ostanka u domovini. Kako se, osim toga, teško može očekivati da će narodi, koji su stekli svoje države, kao Moldavci, Litvanci, Letonci i Estonci, sudjelovati u vanjskim migracijama, to autori odbacuju predviđanja Chesnaisa da godišnja razina etničkih migracija, temeljena na posebnim međuvladinim ugovorima, može doseći, osim izuzetno, 500.000 osoba (26:4-5).

Dok će migracije nacionalnih manjina, posebice za neke grupe postupno iscrpsti svoje potencijale, s nastankom novih država na prostoru Sovjetskog Saveza i dijelovi najvećih nacija, ponajprije ruske, našli su se u novoj situaciji, koja više ili manje djeluje kao *potisni faktor* migracija. Novi *pattern* etničkih migracija Višnjevskij i Zajončkovskaja nazivaju "postkolonijalnim", budući se radi o tokovima suprotnim nekadašnjoj kolonijalnoj ekspanziji Rusa i drugih Slavena, koji su nastavljeni i u Sovjetskom Savezu, zahvaljujući procesima industrijalizacije i urbanizacije u koje su se indigeni neslavenski narodi sporije uključivali. Kao rezultat tih migracijskih tokova danas izvan Rusije živi više od 25 milijuna Rusa (17.4% od njihova ukupnog broja). Golema većina koncentrirana je u Ukrajini i Kazahstanu (radi se o zemlji stare kolonizacije gdje Rusi čine i apsolutnu većinu stanovništva), a relativno su značajne i ruske zajednice u Latviji, Estoniji i Kirgiziji (također stara kolonizacija) (26:5-6).

Povratni migracijski tokovi Rusa u matičnu zemlju započeli su prije, a u posljednje su vrijeme znatno ubrzani, često zbog antiruskog raspoloženja i sukoba u novim državama. Uglavnom, dosad je oko milijun ljudi na prostoru bivšeg SSSR-a prisiljeno napustiti svoja dosadašnja prebivališta, među kojima je više od polovine Rusa. Uvjeti za repatrijaciju (uvjetno govoreći kad je riječ o staroj kolonizaciji) ruskih migranata i izbjeglica i dalje su, međutim, vrlo nepovoljni. Kretanje stanovništva unutar zemlje još je uvijek ograničeno. Veliki gradovi strogo sprečavaju useljavanja, zbog ionako teške stambene nestašice. Tako su ovi, mahom gradski ljudi, upućeni u vanjska ruralna područja, što su ih napustili lokalni stanovnici, a k tome često nailaze na neprijateljstvo sredina u koje dolaze. Stoga je očekivati da će barem dio njih pokušati egzistencijalne probleme riješiti nastavkom migracija prema Zapadu. To potvrđuju i empirijska istraživanja, po kojima 27% ispitanika iz ove grupe razmišlja o vanjskoj migraciji, što je dvostruko veće proporcija u odnosu na opću rusku populaciju. Računa se da će se u kategoriji "dvostrukih migranata" naći oko 150.000 ljudi, iako u inozemstvu ne postoje snažne ruske iseljeničke zajednice (1:2;10).

Višnjevskij i Zajončkovskaja u ovu "četvrtu emigraciju" uključuju posebice "emigraciju zbog ekonomskih razloga", točnije teške krize u kojoj se nalaze

privrede novih država. Pri tome razlikuju "europsku" migracijsku orijentaciju (kojoj će težiti potencijalni migranti iz europskog prostora bivšeg Sovjetskog Saveza, te azijskih dijelova Rusije, kojih su etnički srodnici već formirali svoje iseljeničke zajednice u Europi) - od "azijske", koja se od prve razlikuje i po svom karakteru i smjeru a teći će iz Srednje Azije i udaljenijih područja. U europski usmjerenim vanjskim migracijama, za razliku od azijskih, sudjelovat će ponajprije visoko obrazovani i visokokvalificirani agilni mladi ljudi. Treba imati na umu da na ove migracije ne utječu demografski pritisci, budući su ta područja prošla demografsku tranziciju, nego upravo *ekonomski* potisno-privlačni faktori. Stručnjaci Svesindikalnog centra za studije javnog mnijenja zaključili su, temeljem istraživanja, da 1.5 do 2 milijuna ljudi na prostoru Sovjetskog Saveza izražava svoju spremnost za odlazak u inozemstvo zbog rada, a dodatnih 5 do 6 milijuna razmatra o toj mogućnosti. Bez obzira na značajna razmimoilaženja u predviđanjima budućih radnih vanjskomigracijskih tokova, postoji opća suglasnost o njihovu dominantnom karakteru a to je *brain drain*, što je samo nastavak već započetih tokova. Samo u 1989. napustilo je zemlju 70.000 sovjetskih znanstvenika. Svaki šesti sovjetski migrant u 1990. bio je znanstvenik, inženjer ili liječnik (26:8-10).

Andriuščenko i Heinrich govore o posebnom valu migracija iz ovih prostora u čijem su sklopu kriminal, seks i rat. Tu misle prvo na izvoz sovjetskih žena za potrebe zapadnog noćnog biznisa, uz što idu droge i trgovanje ljudima. Drugi dio ovog vala vezan je uz demobilizaciju oko 700.000 sovjetskih vojnika, od kojih se dio može uskoro naći u različitim plaćeničkim jedinicama, kakvi su slučajevi već zabilježeni (1:7-8).

Na kraju valja primijetiti da su dosadašnji migracijski tokovi s područja bivšeg Sovjetskog Saveza tekli uz stanovita, mada uvelike liberalizirana ograničenja prijelaska granica. Novi sovjetski Zakon o emigraciji i imigraciji, koji osigurava punu slobodu kretanja po međunarodnim standardima, usvojen je u svibnju 1991. u Vrhovnom Sovjetu SSSR-a i trebao je stupiti na snagu 1. siječnja 1993. Novim državama tek valja donijeti svoje vlastite zakone. Istovremeno, međutim, višestruko su poskupjeli prijevozni troškovi, deseterostruko izlazne takse na svakom graničnom prijelazu i 1.000(!) puta taksa za putovnicu (1:4), što svakako ne stimulira putovanja u inozemstvo i suzuje prostor privremenim migrantima koji putuju kao preprodavači.

Poljska je tradicionalna emigracijska zemlja, a ni socijalistički režim nije uspio zaustaviti migracijske tokove, koji su samo povremeno smanjivani. Prema računanju P. Korcellia samo u razdoblju 1981-1988 iselilo je oko 653.000 njezinih građana, od čega više od polovine u SR Njemačku (uključujući Zapadni Berlin). Prema službenim njemačkim izvorima iz Poljske je između 1954-1988 uselilo 790.500 ljudi, među kojima je bilo 468.900 etničkih Nijemaca (*Aussiedler*). Izvještaj Europskog Savjeta (1991) navodi da je iz Poljske u Njemačku u četiri

godine (1987-1990) prešlo 608.300 migranata. Masovne vanjske migracije u drugoj polovini osamdesetih rezultat su, s jedne strane, produbljavanja unutrašnje političke i ekonomske krize i, s druge, uvođenja zakonskog prava na posjedovanje putovnice. Istovremeno, poljski su građani sve do 1989. lako stjecali status izbjeglica, što su mnogi u tim prilikama nastojali iskoristiti. Tako je u 1989. zatražilo azil u Njemačkoj 26.092 poljskih migranata, godinu dana kasnije 9.155, a 1991. 3.448 (16:9-10).

Nakon političkih promjena Poljaci više ne mogu računati na izbjegličke migracijske kanale. Ekonomski *potisni* faktori bit će u neposrednoj budućnosti vjerojatno i dalje snažni. Krajem 1991. bilo je registrirano 2.156.000 nezaposlenih, a predviđanja do kraja 1992. kreću se od 3.2 do 3.5 milijuna (6:11). *Brain drain* će se također zasigurno nastaviti. Osim toga, sredinom devedesetih na tržištu rada naglo će rasti udio novih mladih kontingenata, kao posljedica visoke stope rođenja zabilježene u kasnim sedamdesetim i ranim osamdesetim. Ako se tome doda i utjecaj jakih poljskih iseljeničkih zajednica u Europi i svijetu, postoje realni izgledi da će iz Poljske i u desetljeću što je pred nama teći značajne migracijske struje, ali je vjerojatno najveći zamah već prošao. Na to navode i rezultati empirijskih istraživanja prema kojima je 7% ispitanika iskazalo želju za trajni odlazak iz zemlje, dočim svaki treći razmišlja o mogućnostima privremenih migracija u trajanju od nekoliko godina. Za usporedbu (uvjetnu) navodi se podatak da je sredinom osamdesetih više od 70% srednjoškolskih učenika preferiralo odlazak iz Poljske. To su elementi iz kojih Korcelli procjenjuje da bi migracijski kontingent do 2000-e mogao doseći pol milijuna ljudi. Taj odljev djelomično može biti nadoknađen useljavanjem etničkih Poljaka iz post-sovjetskih država. U to nisu uključeni zaposleni s legalnim ugovorima, čiji je broj u Zapadnoj Europi već dosegao 350.000 i koji će se povećavati (16:15-17).

U posljednje vrijeme Poljska se suočava s novim migracijskim fenomenima. To su ponajprije radni migranti, legalni i ilegalni iz post-komunističkih zemalja, ponajviše iz Zajednice Nezavisnih Država, a zatim Rumunjske i Bugarske. Drugo, to su tražioc azila iz Trećeg svijeta, iz Somalije i Egipta. Oni dolaze kao turisti s poljskim tranzitnim vizama, u težnji da kao azilanti stignu do nekoga zapadnoeuropskog odredišta (6:12-13;16). Još snažniji imigracijski tokovi usmjereni su prema Mađarskoj, što možemo uzeti kao nagovještaj da se srednjoistočne zemlje pretvaraju u migracijski tranzitna, pa i useljenička područja. Radi se o sličnim, samo čini se ubrzanijim, procesima promjene migracijske perspektive kroz koje su prošle južnoeuropske, tradicionalno emigracijske zemlje.

Nakon masovnog emigracijskog vala kao posljedice sovjetske vojne intervencije i ugušenog ustanka 1956, Mađarska nije imala značajan migracijski odljev: prema službenim podacima, koje doduše treba uvelike uvećati da bi se obuhvatili i neregistrirani bjegovi preko granice, između 1963. i 1988. više od 71.000 mađarskih građana ostalo je u inozemstvu, a to daje prosječnu go-

dišnju stopu od 2.700 osoba. Većina ih je primljena u Europskim zemljama. Djelomično je ovaj gubitak nadoknađen useljavanjem, uglavnom etničkih Mađara iz Rumunjske (8:6). No on je svakako veći u kvalitativnom pogledu zbog izrazito natproporcionalnog udjela stručnjaka u migraciji. Tako se 15% svih mađarskih istraživača nalazilo 1991. u inozemstvu (21:11).

Prije negoli će iskusiti nove imigracijske fenomene, Mađarska je imala ograničene, međudržavnim ugovorima striktno regulirane razmjene manjih kontingenata radne snage između socijalističkih zemalja. Takvi su ugovori bili sklopljeni sa NjDR i Češkoslovačkom, koji su se odnosili na oko 1.000 radnika iz svake zemlje. Sličnim je ugovorom između 1985 i 1987 omogućen godišnji kontingent od 2-3.000 kubanskih radnika, koji su dolazili na rad i obučavanje. (Dobar dio njih čini se da je ostao na crnom tržištu rada.) Realitvno mnogo bilo je i poljskih radnika - oko 8.000 godine 1985 (27:15-16).

Od 1988. Mađarska naglo postaje zemlja primitka migranata. Prvo dolaze izbjeglice iz Rumunjske (Sedmogradska), uglavnom etnički Mađari: 1988 - 1300, 1989 - preko 17.000, i oko 18.000 u 1990. Slijedi rat u Hrvatskoj i golemi val izbjeglica: uglavnom Hrvata i Mađara. Službeno je registrirano više od 50.000 izbjeglica iz "Jugoslavije", ali se vjeruje da ih ima još nekoliko desetaka tisuća u različitim privatnim aranžmanima. Ne računajući ove posljednje, koji i ne traže formalni status izbjeglica, očekujući brzi povratak (osim dijela etničkih Mađara), u Mađarskoj je 1991. registrirano 3000 izbjeglica, 20.000 tražilaca azila, 8.000 trajno naseljenih stranaca i 2.000 gostujućih radnika. Procjenjuje se, osim toga, da je broj ilegalnih imigranata dvostruko veći od legalnih (8:6-7). Istovremeno javlja se i odbojnost, pa i agresivnost prema strancima koju u drastičnim oblicima pokazuju skupine po uzoru na zapadne *skinheads* (18:18).

Može se očekivati nastavak ovog trenda pretvaranja Mađarske u imigracijsku i tranzitnu zemlju, s obzirom na njezin geografski položaj, a postoje i strahovi od masovnih imigracijskih valova iz područja ZND-a.

Prijedlozi za reguliranje migracijskih tokova Istok-Zapad

Transeuropske migracije ovisit će, s jedne strane, o društveno- ekonomskoj situaciji u potencijalnim emigracijskim zemljama na Istoku, i s druge, od imigracijske politike i javnog raspoloženja u odredišnim zemljama Zapada. Pri tome ključeve usmjeravanja i reguliranja migracija svakako drže ove druge.

Većina stručnjaka slaže se, polazeći od iskustava osamdesetih, da politika "zatvorenih granica" nije primjereno ni djelotvorno sredstvo da bi se masovne migracije zaustavile, odnosno da nije realno graditi neprobojivu "Europsku tvrđavu". Umjesto toga predlažu se različite, parcijalne ili sustavne strategije smanjivanja ekonomsko- socijalne neravnoteže između Zapada i Istoka. (Neravnoteže, osobito de-

mografske i razvojne još su veće spram južnih obala Mediterana, čiji su dugoročni migracijski potencijali daleko snažniji nego na europskom Istoku, ali to nije predmet ove rasprave.)

Izazovi mogućih masovnih migracija u devedesetim vrlo su ozbiljni, kako zbog složenosti i ranjivosti modernog *welfare society*, tako "i zbog činjenice da su, uz moderne masovne komunikacije, informacije i transportne sustave, i ne manje, rastuća očekivanja u naše vrijeme, mase mogućih emigranata/imigranata kadre generirati situacije i snage, s kojima se prijašnja kontrolna migracijska politika (još u upotrebi) ne može nositi" (3:2). Istovremeno, po mišljenju citiranog autora, nikada u povijesti Europe nisu postojali takvi materijalni, socioekonomski, administrativni i drugi resursi, s pomoću kojih se može upravljati migracijskim procesima, vodeći računa o interesima svih sudionika u njima, zemalja primitka, migranata i zemalja slanja. Težište je ovog pristupa zapravo na zadnjem čimbeniku i nastojanjima da se zaustavi *nepotrebno* generiranje migracija. *Potrebni* razmjeri i vidovi migracija, pak, u ovako zamišljenom idealno-tipskom modelu, bili bi oni koji koriste društvu primitka, ali ne štete društvu slanja (3:2-3).

Idealno usklađivanje migracijskih tokova vjerojatno se u skorjoj budućnosti ni izdaleka neće moći postići, no i stručnjaci i političari sve su svjesniji da se migracijski tokovi ne mogu regulirati samo na odredištu, nego ponajprije na izvoru. U slučaju postsocijalističke Istočne Europe, to prije svega iziskuje smanjenje ekonomske neravnoteže s razvijenim Zapadom. Govori se o potrebi novog Marshallova plana, koji bi se imao provesti u uvjetima manje pogodnim od izvornih. Postoje, međutim opravdane bojazni da sama ekonomska pomoć nekoj migracijski potencijalnoj zemlji ne mora biti djelotvorna, kao što pokazuje iskustvo Trećeg svijeta, gdje su i neke obećavajuće privrede upropastile tamošnje političke strukture. Osim toga, nije sigurno da bi ekonomska pomoć dosizala upravo do onih ljudi koji će prvi biti potaknuti na migraciju (17:12).

Stoga se umjesto jednostrane ekonomske pomoći traže integralne strategije za poticanje razvitka i modernizacije na Istoku (kao i na Jugu), kojim bi se dugoročno regulirali međunarodni migracijski tokovi. One uključuju, prvo, trgovinu, drugo, direktne strane investicije, i treće pomoć vlada (13). Ni jedna istočnoeuropska zemlja ne može, međutim, očekivati značajne strane privatne investicije dok traju neizvjesnosti oko konačnog rezultata ekonomskih i socijalnih reformi, odnosno dok nema privlačnih uvjeta i sigurne dobiti. To će se teško ostvariti bez prvih odlučnih koraka vlada u razvijenim zemljama i odgovarajućih međunarodnih institucija, kao što su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, OECD, GATT, Europski savjet i druge. Tako je u Washingtonu upravo najavljeno da će Rusija i 14 bivših sovjetskih republika do kraja travnja biti primljene u MMF, čime se otvara put do nužno potrebnih kredita, a najavljene su i druge mjere po-

moći. U strahu od rasprodaje ruskih vojnih stručnjaka u zemlje Trećeg svijeta, američka vlada pripremila je plan dvogodišnjeg zapošljavanja oko 300 sovjetskih znanstvenika na američkim sveučilištima i privatnim znanstvenim ustanovama (25). Još je prije ustanovljen američko- zapadnoeuropski fond od 100 milijuna dolara, namijenjen plaćama sovjetskih nuklearnih i svemirskih znanstvenika i tehničara koji ostaju raditi u vlastitoj zemlji na području nuklearne fuzije, novih materijala i medicinske tehnologije. Program se odnosi na oko milijun stručnjaka (21:23-24).

Dalje, traže se razne bilateralne mogućnosti da se umjesto "divljih" migracija, koje poduzimaju pojedinci na vlastiti rizik i bez oslanjanja na ičiju pomoć (posebice ako na odredištima već ne postoje useljeničke zajednice istog etničkog porijekla), ustanove organizirani kanali kojima se može upravljati. To bi onda moglo voditi postupnom pretvaranju "krizne" emigracije radne snage u "normalnu", doduše privremenu migraciju, sa snažnim povratnim tokovima (26:17). Tako je ZND pregovarala s Njemačkom, Austrijom, Finskom, Francuskom, Belgijom i Švedskom o slanju stanovitog broja svojih građana na jednogodišnji rad i obučavanje. No dogovoreni kontingent od oko 100.000 vrlo je mali u odnosu na zahtjeve (24). Isti broj sovjetskih migranata SAD su planirale primiti u 1990. (26:15).

Interes europskog Istoka svakako nije u tome da pošalje što je moguće više migranata na Zapad, mada migracije, barem kratkoročno mogu biti "ispušni ventil" za narasle socijalne napetosti i posebice visoku nezaposlenost. Osobiti gubitak za istočnoeuropske zajednice čini ubrzani odljev stručnjaka, što ozbiljno dovodi u pitanje njihove razvojne perspektive, a onda i smisao pomoći. Stoga se čuju prijedlozi o potrebi tehničke kooperacije i razmjeni znanja, odnosno znanstvenika između pojedinih zemalja Istoka i Zapada. Takav jedan sporazum s Ruskom Federacijom prezentirao je na konferenciji u Beču nizozemski ministar obrazovanja i znanosti (21).

Mogli bismo zaključiti da odnos Europe (Zapadne) prema tekućim istočnoeuropskim migracijskim trendovima izražava zapravo odnos prema budućnosti drugog dijela kontinenta, što će, na ovaj ili onaj način, povratno djelovati na budućnost Europe u cjelini. To ne oslobađa Istočnu Europu od odgovornosti za vlastiti razvitak i identitet, čime će uvelike odrediti razmjere i karakter svojih migracija.

LITERATURA

1. Andriushchenko, E.G.; Heinrich, H.G. "Project Outline: Westbound Migration from the Former Soviet Union", referat podnesen na međunarodnoj znanstvenoj konferenciji IAS - IIASA - IF "Mass Migration in Europe, Implications in East and West", 1992 (*MME*).
2. Barsotti, Odo; Lecchini, Laura. "Social and economic aspects of foreign Immigration into Italy", referat, *MME*, 1992.
3. Belekijan, H. "Mass Migration in Europe in the 1990s and Beyond: Meeting the Challenge: Implications for East, West and South", referat, *MME*, 1992.
4. Brochmann, Grete. "Control vs. Control in Immigration Policies, A Closed Europe in the Making?", referat, *MME*, 1992.
5. Bubenik, J.; Luptak, M. "Emigration of Czechs of Volhynia and their Later Reemigration Back to Czechoslovakia", referat, *MME*, 1992.
6. Charzykiewicz, G.; Marek, E. "Poland and Current International Migration", referat, *MME*, 1992.
7. Chesnais, J.C. "Migration from Eastern to Western Europe, past (1946-1989) and future (1990-2000)", Council of Europe, Strasbourg, 1990.
8. Dovenyi, Z. "The Role of Hungary in the European Migrations of Twentieth Century", referat, *MME*, 1992.
9. Fassman, H.; Munz, R. "European East-West Migration", referat, *MME*, 1992.
10. Golini, A.; Bonifazi, C; Righy, A. "A General Framework for the European Migration System in the 90's", referat, *MME*, 1992.
11. Grečić, Vladimir. "Mass Migration from Former Eastern Europe in the USSR - A New Challenge for the West", *MME*, 1992.
12. Hovy, Bela. "Asylum Migration in Europe: Patterns, Determinants and the Role of East-West Movements", referat, *MME*, 1992.
13. ILO. *Information*. No.4, 1991.
14. Kaavande, D. J. "European Migration at the End of History", referat, *European Population Conference*, EAPS, IUSSP, INED, Paris, 1991.
15. Knerr, Beatrice. "Methods for Assessing the Macro Economic Impact of Emigration and Policy Interventions in the Source Country", referat, *MME*, 1992.
16. Korcelli, P. "European Migration - the Polish Example", referat, *MME*, 1992.
17. Krotki, Karol, J. "East-West or South-North Immigration into Europe", referat, *MME*, 1992.
18. Maas, Peter. "Hungary's skinheads on the attack", *Manchester Guardian Weekly*, 146(8), 23. 2. 1992.
19. Malačić, J. "Political instability, ethnical conflicts, wars and mass migration in Eastern and South-Eastern Europe", referat, *MME*, 1992.
20. OECD. *The OECD Economic Outlook*, vol. 49/July, 1991.
21. Ritzen, J.M.M. "Mass Migration: Integration, Infrastructure and Education", referat, *MME*, 1992.
22. Salt, J. "Migration processes among the highly skilled in Europe", referat, konferencija *The New Europe and International Migration*, Agueli Foundation/Center for Migration Studies, Torino, 1991.
23. *The Economist*, 16. 3. 1991.
24. *The New York Times*, 27. 1. 1991.
25. *Vjesnik*, 2. 4. 1992.
26. Vishnevsky, A.; Zayonchovskaya, Zh. "Emigration from the USSR: the fourth wave", referat, *MME*, 1992.
27. Vukovich, G. "Hungary and International Migration", referat, *MME*, 1992.

THE FALL OF THE "IRON CURTAIN" AND PROSPECTS FOR THE "EUROPEAN FORTRESS": PERSPECTIVES OF EUROPEAN EAST-WEST MIGRATION

SUMMARY

The author first presents an overview of the main post-war, eminently political, migration flows for East to West Europe. For the people in many East European countries the fall of the "iron curtain" meant hope that they shall finally be able to migrate to the West in search of a better life. Yet the East European borders opened at a time when the dimensions of asylum-seeking and clandestine migration flows became alarming in the West European countries, and when an anti-immigration attitude was becoming stronger in them. The last years of agony of "real socialism" were marked by sharply increasing external migrations from East Europe. Will this trend be continued in the near futures or perhaps will it even increase? The mass media transmit the often dramatic diverse predictions of politicians and experts given during numerous meetings dedicated to this question. The author examines some fundamental economic, social, demographic and cultural studies and analyses which have begun in the meantime in order to determine the validity of assumptions on European migration perspectives. He confirms the basic characteristics of the migration situation in West Europe before the socio-economic changes in the East. The author then examines, from various aspects, the East European migration potentials in comparison with the immigration needs of West Europe. Finally he offers certain suggestions for the regulation of transeuropean migration. In the discourse on future East-West migrations the enormous territory of the former Soviet Union shall certainly be crucial, and the paper treats this space with special attention. Furthermore, the migration potential of Poland, as a traditional high emigration country, are also indicated, and also those of Hungary, which is an area with a low migration potential, but which will become attractive for immigration, especially as a transitional migration destination. In his conclusion, the author upholds the opinion of most experts that a policy of "closed borders" is not suitable as an effective means to prevent mass migration, or in other words, that it is not realistic to build a "European fortress". Instead, various, partial or systematic strategies aimed at reducing the economic- social disparity between the East and West are suggested. In this sense, experts and politicians are ever more coming to realise that migration flows cannot be regulated only at their destinations, but are to be regulated (primarily) at their origins. In the case of post-socialist East Europe this means that it is necessary to find integral strategies of development and modernisation, which could in the long run reduce the generators at least in regard to "unnecessary migration".